
NÉPRAJZ

KISHEGYESI TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

SZÓKE ANNA

BEVEZETŐ

Egyszerű, de nagyon gazdag gyermekkorom szolgált pozitív példákkal ahhoz, hogy a halálhoz való viszonyulásnak nemcsak szomorú példája létezik. Sokat hallgattam az idős emberek meséit az elmúlásról, mint a legnehezebb életfordulóhoz vezető útról. Nem vették olyan veszteségnek, mint ahogy ezt napjainkban megéljük. „Akkó valahogy szerette a nép egymást. Este összegyűttünk, oszt nagyon szépen emeségettek a háborúrú, a halálrú, még mindenrú” (Márkus I.).

Kishegyes szokásanyagának feltárása, összegyűjtése elkerülte az érdeklődés és figyelem középpontját. Okairól beszélni most nem célom, de szeretném írásban rögzíteni mindazt, ami az életben egy karnyújtásnyi időben van csak tőlünk. Hiszen a szemünk előtt, észrevétlenül bomlott föl a tradicionálisnak minősülő falu szokásrendje.

Az anyaggyűjtés idején, 1998 augusztusában már világossá vált, hogy a megörökítendő halál – temetés szokásrendje eltűnt és ennek mélységéről, történelmivé váló állapotairól már csak a szájhagyomány tanúskodik. Az ismeretek forrása elsősorban a parasztemberek saját közlése.

Falunkban nem őrződött meg romlatlanul a hagyomány, sőt első látásra úgy tűnik, soha nem is volt olyan összetett, mint innen nézve a Kárpátok messze világában élő székelyeknél. Azután, hogy elkezdtem az adatgyűjtést, saját emlékeim és mostani szokásaink képét felidézni, észrevettem, hogy a különböző szakirodalmakban talált és olvasott szokásrend megtalálható volt Hegyesen is, sőt őrződött meg belőle napjainkig is.

Hogy a sok értékes néprajzi adatból mennyire ismerhető fel Kishegyes egykori szokásvilága, az adatközlőink hitelességétől függ. Kishegyes nem egyedi eset, az itt tapasztaltak valószínűleg általánosíthatók. Már az anyaggyűjtésnél nagyon sok olyan adatot és megnyilatkozást rögzítettem, amelyek e területen természeteseek voltak.

Mégis, nekem miért tűnt úgy, hogy a vajdasági magyarság, főleg a forgalmasabb helyen lévő falvak szokásvilága, hagyományai szegényesek? Erre a kérdésre több válasz is akad. Egyik oldalról a vajdasági magyarok egy része valóban elhagyta hagyományait, feladta paraszti értékrendjét, és erőteljesen asszimilálódott, nemcsak nyelvében, hanem szokásaiban, kultúrájában is; másik oldalról viszont Hegyesen és a többségében magyar településeken megmaradtak a szokások, jobban, mint ahogy első látásra gondolnánk.

Az itteni lakosság életszemlélete sajátos kettősséget mutat. A földműves családok tagjai, vagy akár a falusiak többsége a modernizálódás ismérveit mutatja, szűkebb közösségben viszont hagyománytisztelő. Az öregek és középkorúak megőrizték és becsülik a szokásaikat, és magukénak vallják a mögöttük rejlő hagyományos világnézetet. Ez a kettősség egyfajta önvédelmi mechanizmus, amely azonban – a látszattal ellentétben – nem kétszínűségen alapul. A zömmel mezőgazdaságból élők elfogadták a jugoszláv típusú szocializmus értékrendjét, amely sajátos egyvelege volt a fogyasztói társadalom és a szovjet bolsevizmus elveinek. Ez a rendszer szellemi korlátai ellenére is viszonylagos jólétet hozott, biztonságot és stabilitást. Érthető, hogy hittek az új világnézetben és az államilag idealizált szokás- és viselkedésnormáknak. A hagyomány „Hatósugara annál szélesebb, mennél zártabb társadalmi viszonyok, intézmények és ideológiák közt hat, s annál szűkebb, minél nyújtottabb, kísérletezőbb társadalmi alakulatban érvényesül” (*Magyar néprajzi lexikon* V., 69. o.).

A hatvanas, hetvenes évek konjunktúrája kedvezett a fiatalok továbbtanulásának. Kishegyesen pl. 1970-ben az érettségizők huszonnégy százaléka tanult tovább felsőoktatási tanintézetekben.

A vajdasági magyarság fokozatosan veszítette el népi és vallási hagyományait. Az utóbbi évek gazdasági-politikai megrázkódtatásának talán az egyetlen pozitív következménye az volt, hogy ez a közösség ráébredt arra, mit veszíthet, ezért elkezdték tudatosan ápolni és feleleveníteni az eltűnedező régi szokásokat és vele a hagyományos család- és természetközeli világmépre utaló cselekedeteket.

Gyűjtőmunkám során felkerestem a római katolikus vallású idős személyeket. Azzal a reménnyel kezdtem el munkámat, hogy a halotti szokásokkal kapcsolatos hiedelmekről, a visszajáró lélekről, a lélekvándorlásról, s a koronavívés archaikus eredetéről hallhatok elbeszéléseket. Az elhangzottak közös sajátossága, hogy a témáról mint jelenségről időseink csak felszínesen számolnak be. A jelenségekhez, szokásokhoz fűződő hiedelmekre, annak archaikus gyökerére nem emlékeznek. Ma már nem a hiedelem hagyományozódik, hanem a szokás. A hiedelemelv megkopott. Hagyományozódásuk módját maga a *szokást* kifejező emberi magatartás tartja fenn, s nem annak célja, illetve hiedelemháttere.

Az elmondottakból kitűnik, hogy az eseményeket belülről látták, mert maguk is megélték a közösségen belül. Ezért éreztem szükségesnek a paraszti élet soha nem tapasztalt mélységeibe leszállni.

Kishegyes temetkezési szokásrendjét történetiségében tárom fel, támaszkodva az egyházközösség dokumentumaira, de témám hordozója maga a nép. A temetés rendje, lebonyolítása még rekonstruálható a szóbeli visszaemlékezések alapján. Együttesen azonban a lokális kultúra sajátos szerkezetét adja.

Dolgozatomban nem egy konkrét eseményt írok le, hanem általában, ahogy ez a faluban szokás volt. A kiragadott példák a hitelességet szolgálják, s szolgálják nyelvezetünk eredetiségét, ahogy a kishegyesiek ajkán élt, él.

Gyűjtésem során felfigyeltem arra, hogy a halotti kultusznak, a temetési szokásnak mint etikus tudatnak a szerepe nem fedhető fel. Nincs küldetészerű szerepe. A kisebbségi sorsban élő és rohamosan asszimilálódó közösségnek a temetési szertartásban való aktív részvétel sem jelent különösebb érzelmi szálát a magyar nemzetiséggel való azonosulásra, a hovatartozás vállalására. A folklorisztika szempontjából nem lephetők fel az énekes hagyomány archaikus változatai, eltűnt a halottvirrasztás, az előénekesek által előadott énekek, amelyek a laikus énekhagyomány dallamait örökítették meg.

A HAZAJÁRÓ LÉLEK

Az adatközlők világképében a lélek elszáll, de visszajár. Álmunkban ez a lélek keres fel minket.

Nagyanyám, Bélik Teréz (1886–1973) szokta mondani: „Apátok itt vót az éccaka, oszt nagyon csudákozott, amijé így átépítettük a házat.

Nem talált be. Sokáig zörgött. Hallottam má tegnap is, hogy zörögnek odakint. Biztos ő volt. Csak nem talált be.”

A köztudatban a halott, míg el nem temetik, teljes lényével jelen van. Mindent hall, lát, beszélnek hozzá. Az elbeszélésekből arra következtethetünk, hogy a halott csak alszik, s a temetés pillanatától kerül majd a túlvilágra, addig mindent tud, még köztünk él. Amikor elföldelik, akkor száll a lelke a túlvilágra.

Ha álmunkban megjelent az elhunyt, az általában lelkiismeret-furdalásra adott okot. Az elhunyt a túlvilágról gyakran figyelmeztette az itthon maradtakat. „A Misi is gyűtt álmomba, hogy körösztanám, nem hoz virágot. Olyan rossz érzés vót, hogy láttam álmomban. Elmentem a templomba, imádkoztam érte, oszt azóta nem vót” (Csordás M.).

„Hittek, nagyon sokáig hittek abban, hogy visszajár a halott lelke. Én is hiszek. Egy bizonyos ideig nem volt szabad bántani a ruháit, meg hat hétig nem szabad leszedni a koszorúkat a sírról, hogy megnyugodjon a lelke” (Török Rózsa).

„Vót ojan, hogy félték, hogy énértem visszajön a halott. Szerintem bűnösök vótak” (Márkus J.).

„Az édesanyáméknak még nem vót házuk. Akkó még nem vót ekkora ez a falu, sok nád vót, sok részeken víz vót, meg erre meg arra nád, és édesanyámnak az édesapja kiment, oszt aszondja, minden éccaka valaki hangot mond. Úgy hallja, hogy hangot mond. Ő mondta: »Minden jótét lélek dicsérje az Urat. Mindig hajja, hogy tartozol, Jóska, add meg azt a píztt annak meg annak, mert én tartozok, oszt a lelkem nem nyugszik meg.« Ezt én nem hiszem el. Míkkó azt a píztt megadta, akkó tovább nem jelentkezett. Addig a nádas szélibe úgy hajladozott fehér lepedőbe, oszt háromszó-négycő mondta. Oszt öregapám így köszöntötte a lelket: Minden jótét lélek dicsérje az Urat. Az meg mondta: add meg Jóska azt a píztt, akkó az én lelkem megnyugszik, akkó öregapám annak a valakinek megadta, hogy ne háborgassa. Oszt többé nem is gyűtt a hang, a lélek érte” (Szőke J.).

Általánosan elfogadott volt, ha valaki a testi gyönyöröknek szolgált, és bűnbánat nélkül múlt ki, bizonyos, hogy örökre elkárhozott, és a lelke soha meg nem nyugodott.

A pogány lelkek sem nyugodtak. „A Csikós Bözsi mesélte nekem, ők a Kertoron laktak, közel a temetőhöz. Akkó még a kicsikéket a temetőárokhoz temették. Tudod, Mancsi, olyan nyikorgás, sírás van. A körösz-

töletlen gyerekek rínak a temető szélén, oszt úgy gyün lefelé a nyöször-gés. Azt meg a Mondom lány mesélte, hogy valami sírt ástak ki, a csontokat összeszedték, oszt azt a csontot mondta, hogy hova temették el egy rakásba, oszt aztán valaki oda akart temettetni, oszt ott kiásták, és hiszed vagy nem, egyetlen csontot nem találtak, pedig ők ásták oda” (Pecze M.).

A HALÁL ELŐJELEI

A halálra különböző jelekből következtettek. Az idősek, akik nem szenvedtek betegségben, megérezték a halál közeledtét.

„A szikicsi határban vótunk béresek. Bemén a gazda öregapámhó, no aszondja: Pali bácsi, hogy van? Aszondja: Nem jó, meghalok. Ki-mennek, aszondja a gazda apámnak, ezt még vasvillával se lehet agyon-ütni. Fél órára rá meghalt. Anyám kiszaladt, gyertek bē, meghalt öreg-apja. Apám odament, lecsukta a szemit, száját, főkötték a fejit, hát akkó még nem vót divat, hogy annyira öltöztetik. Fehér ing, fehér gatya. Apám szerint a szemirű látszott, hogy meghal. Meg aki nagybeteg, annak megvékonyodik az orra” (Márkus J.).

„Öreganyám azt mondta, ha valakinek a sarkán megjelenik egy fót, annak a jele, hogy vége” (Lénárd E.).

Legáltalánosabban ismert az állatok nyugtalansága. Különösen a ház-örző kutya jelzi, hogy a családban változás áll be. Vonít, szűköl, nem találja a helyét. Azt tartják róla, hogy előre megérzi, különösen a gazdjája halálát.

„A kutyák sokkal jobban megérzik, mint az ember, má fél évnek előtte vonyítanak. Úgy, mintha ütnék-vernék őket. A halál napján meg sírnak, lehajtják a fejüket, nyüszítenek, alig bír az ember rájuk nézni, majd a szívük szakad meg.”

„Kaparnak ijenkó. Itt a Manyiékná élt egy asszony. Akkó még föld vót a palló, a kutyák meg ki-be mászkátak a házba, szabad vót nekik. A kutyák meg tutták, mi a rend, soha nem piszkítottak be, meg nem kapartak a szobába. Amikó meg az asszony halálán vót, a kutya bejött, oszt kaparni kezdett. Az asszony monta is, hogy na, ez a kutya engem ki fog kaparni. Oszt meg is halt még aznap. De ijesztő vót nézni, hogy mit csinát ez a kutya. Nyüszített meg kapart, előbb a sarokba, aztán odament az ágyhó. Olyan dupla régi ágyban fekütt az asszony, a kutya meg ott kapart, ahol a két ágy összeért. Azt is láttam, hogy a kutya

fölágaskodik az ablakhoz, oszt befele ugat a házba. Ez annak a jele, hogy egykettő itt lesz a halál. Apósomná csinát így a fekete Bodri. Úgy mondják, hogy ez biztos előjel. Az apósom is másnap meghalt, nem is gondótuk, mert olyan gyorsan ágnak esett, egy hetet ha fekütt. Más-képpen ugat a kutya, ha tűz van, és másképpen, ha haláleset van. Tűznél felfelé néz és hosszan vonyít, még a szőre is fel van borzolva, úgy szűkül, alig fér a bőribe. Ideges, könnyörög, hogy engedjék el. Halálesetnél meg lapít, lógatja a fejét, farkát behúzza a lába közé, zokog, van úgy, hogy bemegy az óljába, és egy istené se lehet onnan kicsalogatni. Napokig nem eszik, nem iszik” (Kalacsi J.).

A baglyot a halál hírnökeként csak egy helyen említették. Maronkák-éknál mielőtt bekövetkezett volna a váratlan haláleset, két nappal előbb egy bagoly költözött a ház bejáratánál lévő fenyőfára. Ez feltűnő volt, de nem gondoltak semmire. Két nap múlva tragikus hirtelenséggel hunyt el a családfő. Kérdésekre, hogy a kuvik hangja jelez-e valamit, válasz-adóim többsége közömbösen reagált: erre nem szokott jelezni, van ilyen, olvastam, de itt Hegyesen nem, mondták többen is.

A hiedelem szerint a haldokló, akinek a nevét utoljára kiáltja vagy keresi, az lesz a következő halott a családban.

Személyes tapasztalatom is erről tanúskodik. Édesanyám, mielőtt kómába esett volna, a nővére nevét kiáltotta kétszer-háromszor. „Maris, gyere! Maris, gyere!” Többé nem szólalt meg. A nagynénémet édes-anymám halálát követő hatodik hónapban temettük.

Édesanyám heteken át nagybeteg volt, érezte, hogy meg fog halni. Arra kért, ha ő meghal, neki ne harangoztassak. Nem kell, hogy szóljanak a harangok. Megígértem, hogy így lesz, de bántott a gondolat, mit szól a falu. Ez egy kis közösség, melynek íratlan szabályai erősebbek a törvénynél. Édesanyám nagycsütörtök hajnalán esett kómába. Harminc-hat órán át hörgött, zilált, de nem bírta meghalni. Vizes ruhát raktunk a szíve tájékára, az sem változtatott. Jöttek az idős nénik, imádkoztak érte, amikor az egyik azt mondta: „Fiam, ez vár valakit, azért nem bír meghalni.” Az unokája akkor Szabadkán járt középiskolába, s mindig péntek délután érkezett. Egyenest odajött, megállt a szobaajtóban, s a mamát szólította: „Mama, én még úgy akartam neked mondani valamit.” Az anyám ágyánál álltam, s az a szem, amely már másfél napon át semmi jelt nem adott, megrezdült, az ajtó felé tekintett. Édesanyám ezután hármat hörgött, és elcsendesedett. Meghalt. Nagypéntek délután három

óra tíz perc volt. Harangozni sem kellett, mert a harangok három órakor elnémultak. A sors megoldotta helyettem ezt a problémát.

Igazából nem hisznek a halál előjeleiben, illetve később hozzák párhuzamba az eseményekkel. Ha megreped valami, ha lezuhan valami a lakásban, az nem jó jel.

„Kopogni is szoktak, az ajtón vagy az ablakon. Egyet koppan csak, jó erősen. A Karnánéná ültem bent a szobában, néztem a tévét, eccé csak koppan egyet. Mingyá a Karnánéra gondótam, lehet, hogy pont akkó halt meg, mert reggel tanáták meg. A szomszédba is, amikó az öreg Kancsár unokája meghalt a svábokná, én akkó fürdöttem, itt a konyhába eccé csak hallok egy koppanást az ablakon. Meg is ijedtem, hogy ki gyühet ilyen későn. De csak egy kopogást hallottam. Olyan furcsa vót, hogy ha valaki gyütt vóna, az csak egyet kopog. Kinézek, nincs senki. Aztán megindútam a nagy szobába, hát megin koppan egyet, akkó meg az ajtón. Én meg nem tudom mijé, de a Kancsár unokájára, a Sztipanra gondótam. Gondótam is, hogy mi lehet, tán meghalt? De hát elég fiatal vót, minek halt vóna meg? Másnap nem is szótam errü senkinek, mit gondótak vóna az emberek? Délután meg mondták, hogy karambolozott a Sztipan a svábokná. Oszt rögtön meg is halt” (Jáni T.).

Hisznek az álmokban, de belőlük egyértelműen nem a halálra következtetnek, csak arra, hogy valami történni fog: nem jót jelent, mert ezt és ezt álmodtam.

A következő történetet Szőke Juliska néni mesélte a meggyőződés hangján, s személye, előadásmódja kizárta a kételkedés szikrányi lehetőségét. Ez nem mese, ez valóság. Én úgy tekintek rá, mint egy ősi világgép élő darabjára. A halállal kapcsolatos hiedelmeink, a temetéssel kapcsolatos szokásaink, a megálmodástól kezdve a különböző kultikus cselekményeken át a gyászig egy korszak, amely a miénk volt, s amelynek gyökerei mélyebbek, mint ameddig az emlékezet elér.

„Tizennyóc éves vót a fiam, mikó meghalt. Én álmodtam újévre, hogy erü a mi utcánkban gyün egy kocsi. Én az utcán álltam, oszt úgy gyüttek azok a lovak. Szaladtak. Egy ember út a kocsin, kérdezi, ez meg az hol lakik. Mondom, igenest menjen, balra forduljon, és jobb kéz felül negyedik ház. A Sröderéket kereste. De azok a lovak úgy mentek, mintha nem is fogta vóna senki a gyeplüt, pillanat múva gyüttek vissza, akkó má egy nő vót a kocsin, de akkó má nem érkeztem bemenni, mert úgy mentek azok a lovak, hogy borzasztó. Nem tudom, mijé, de ojan

végtelen álmot vót, oszt újévkő nem akartam ebédőni, csak gyüttek a könnyeim. Aszondja az én kisfiam: Anyuka, minden rendes házban a család együtt eszik. Mondom: Kisfiam, fáj a fejem nagyon, csak tik ebédőjete. Ez újév napján vót, újév másnapján az én fiam halott vót. Agyhártyagyulladás állapított meg a Kisdoktor. Én minden halálná álmottam valamit, csak nem mindig tuttam, hogy mit jelent. Csak úgy éreztem, hogy valami rosszat álmottam, oszt rosszkedvű vótam, aztán meg mindig meghalt valaki. Annyiszó vót ez, hogy a végin rá köllött gyünnöm, hogy mit jelent ez. Az anyósomat azt megálmottam, hogy meghalt, három héttel előtte. Annyit álmottam, hogy meghalt, betették a koporsóba, oszt viszik ehantóni. Olyan tisztán láttam.”

IMÁDKOZÁS A HALDOKLÓÉRT

A haldoklóért imádkoztak. Voltak a faluban, akik hívásra házhoz mentek, hogy imádkozzanak, hogy átsegítsék a másvilágra.

„Élet-halál Ura!, minden halandók teremő Istene! Könyörölj ezen a haldoklón, légy vele utolsó tusakodásában, bocsásd meg bűneit, engedd, hogy kegyelmedben múljék ki, és az élet kínjaiért add neki jutalmul a mennyország örömeit. Ámen” (Katolikus oktató és imádságos könyv, Bp., 1892.).

Minél közelebb van a beteg a kimúláshoz, annál sürgősebbé válik, hogy meggyónjon, illetve hogy fölvegye az utolsó kenetet. Fehér abrosszal leterített asztalra szenteltvíz kerül, gyertya, feszület és az olvasó. Legtöbb helyen kenyeret és sőt is tesznek az asztalra.

„. . . ha haldoklott valaki, imádkoztak mellette, meg gyorsan hitták a papot, nagyon rossz vót, ha legalább nem gyönt meg a haldokló, régen a pap ki se gyütt eltemetni. Most má a papok se tartják úgy a törvényt, azé csak a halott is akarja a papot, ha má meg kő halni, legyen erő a lelkibe. Jót tesz az utolsó kenet, azt a pap akkó is földadja, ha éccaka verik fő álmábú. Az mindenné fontosabb. Egész más az, ha az is megvan, a beteg tudja, hogy fő van készüve . . . Olajja keresztet raknak a lábára meg a kezure. Az olaj az megtisztít a bűntű, kimossa a szennyet, meg erőt is ad ahhó, hogy megtérjen. Előbb a lábát keni be a pap, ezt azé csinálja, hogy ha bűnös úton járt, a szentő olaj lemossa a bűne nyomát. Utána kezit, hogy azok a rossz cselekedetek, amit a kezure tett, ne vigyék a kárhozatba. Ilyen tisztán kő az Istenhő menni. Könnyebb a halottnak is, utána nem álmognak rosszat. Meg a család is szebben alszik, leveszi

a nagy terhet, a bűn terheit . . . Most má sokszó emarad, régen is vót, hogy valaki gutaütést kapott oszt főfordút, . . . meg a kommunizmusba leszoktatták a népet” (Szőke V.).

Általánosan elfogadott vélemény szerint a haldoklást meg lehet könnyíteni, ha a haldoklóért imádkoznak. Az idősebbek közül néhányan ezt mint hivatást űzték, hívásra házhoz mentek, s a beteg ágya mellett órákon át imádkoztak. Ekkor a haldokló lelke megnyugodott, s egy-két órán belül meg is halt.

A haldokló mellett mindig őrködött valaki, azért, hogy vigasztalja, legyen kivel megosztani fájdalmát. Van, hogy fogják a kezit, s úgy beszélgetnek. A faluban vannak olyan özvegyasszonyok, akik szívesen elmennek a nagybeteghez többször is elmondják az „Isteni irgalmasság rózsafüzérét”, amelyet csak ilyen alkalmakkor imádkoznak. Az áldást osztó Jézus kegyképét a beteg felé fordítják, rá kell hogy nézzen a haldoklóra. Hittek a szentelt gyertya mágikus hatásában, abban, hogy megkönnyíti a szenvedést.

AZ ISTENI IRGALMASSÁG RÓZSAFÜZÉRE a rendes rózsafüzéren imádkozható. Ima közben előttünk legyen az áldást osztó Jézus kegyképe. Közös ima esetén a vastagon szedett rész a felelet az előimádkozó szavaira.

A KERESZTRE: Miatyánk . . . Üdvözlégy . . . Hiszekegy . . .

A NAGY SZEMEKRE: Örök Atya! Felajánljuk Neked a mindenek felett szeretett Fiadnak, a mi Urunknak, Jézus Krisztusnak – Akit mi is oly nagyon szeretünk –, Testét és Véréit, Lelkét és Istenségét engesztelésül bűneinkért, *és az egész világ bűneiért.*

A KIS SZEMEKRE: Ó, Atyánk! Az Ó fájdalmas szenvedéseiret bocsáss meg nekünk, irgalmaz a tisztítóhelyen szenvedő lelkének, *és az egész világnak.*

ZÁRÓIMA: (háromszor) Szent Istenünk, Szent Erős Halhatatlan Isten, könyörülj rajtunk, *és az egész világon.*

KÖNYÖRGÉS: Urunk, Jézus Krisztus! Áldj és védj meg minden jó akaratú embert ezen a világon. És mindazoknak, akik távol állnak Tőled, adj jóakaratot. Indítsd őket az igazság keresésére, és segítsd őket, hogy Téged megtaláljanak, megismerjenek, megszeressenek, *és soha el ne hagyjanak.* Ámen.

(Katolikus oktató és imádságos könyv, Bp., 1892)

A HALÁL BEÁLLTA

A halál beállta után rögtön orvost hívtak, hogy megállapítsa a halált. „Ilyen nem vót, mind most, hogy csak be köll menni az egézsígházba, oszt az orvos meg se nézi, csak kírja a papírt, oszt e lehet temetni. Az Árvai doktor mindekihó kiment. Még az is megvót, hogy hány óráig köll a halottat fönn tartani” (Csordásné).

„Az orvos a két ujját rátette a szemire, és onnan tudta, hogy meghalt. A halottat a földre terített lepedőre vagy zsákra letették, hogy megmedjen” (Török P.).

A holttestet azonnal megmosdatták. A poharat eltörték, amiből a szemét lemosták, mert az is bűbajos lett. A vizet beleöntötték a csurgásba. Szóltak a halottöltöztető asszonynak, aki mintegy hivatásból végezte ezt némi ellenszolgáltatás fejében: kapott az elhunyt ruháiból, vagy a háztartási eszközökből. Halottöltöztető asszony több is volt a faluban. Többnyire a távolság határozta meg, hogy kit hívtak: volt az Alvéghben, az Újfaluban, a Pacsirtatelepen. A nap bármely időszakában lehetett hívni őket. Szerepük azután szűnt meg, miután Süveges Mátyás, köznyelven a Koporsós Matyi nyitott temetkezési vállalatot, és az öltöztetést is vállalta. Férfiakat is, nőket is feketébe öltöztettek. A kezüket összekulcsolták, az olvasót a kezükbe tették. A férfiaknál a kalapot a hasára helyezték. Ha jó volt rá a vőlegényes ruha, akkor abban temették el. Fontos volt, hogy a legszebb ruhájában, az ünneplőben kísérik utolsó útjára. Olyan nem volt, hogy cipőt ne adjanak a lábára.

1. A cipő kötelező, mert amikor majd eljön a föltámadás, ő is bírjon a többivel menni.

2. Ne szúrja a talpát a Golgota tövises virága, vagy a kövek ne sértsék meg a lábát, ahogyan vándorol az Úrhoz.

3. Ne fázzon meg „odaát”.

4. Azért kell a halottra cipőt húzni, amiért ruhát is, mert ez a szokás, „hogy nézne ki cipő nekű”.

5. Néhol az a szokás, hogy a lábbelit csak a halott lába mellé teszik, azért, mert visszajár, ha van rajta cipő.

A halál után a tükröt letakarták, hogy ne látsszon a fény. Tükörbe nézni nem illett napokig. Azt tartották, hogy gyászában az ember nem magával van elfoglalva. Ezenkívül, ha a halott meglátja magát a tükörben, vissza fog járni. Megállították az órát. A halottól az idő eltávozott,

a szíve már nem dobog, hogy néz ki, hogy az óra pedig ketyeg. Majd elmentek szólni a koporsósnak. Az 1950-es évek végéig Hegyesen három koporsós volt. Amíg ő kihozta a ravatalt és a koporsót, addig kipakoltak a szobából. A halott fölravatalozása az első szobában történt. A tisztaszobában. Egy asztalt letakartak fehér terítővel, rajta a rózsafüzér, a feszület meg a gyászszalagok. Gyászszalagot mindenki kapott, aki megjelent a temetésen. Fekete kettő, kettő és fél centiméter átmérőjű szalag, melyet tíz centiméteres darabokra szabtak, s gombostűvel az érkező gyászolók karjára vagy mellkasára tűztek. A közeli hozzátartozóknak a karjukat átfogták ezzel a fekete pántlikával. Ez jelentette, hogy ők szoros családtagok. „A koporsót meg a szemfödelet a koporsós hozta tragacson vagy valamilyen kétkerekű targoncán. Az ajtót bevonták fekete firhanggal, a halott fejénél vót a köröszt. Meg a falat is bevonták feketéve. Szép vót. Nekem szebb vót a háztű való temetés, mint gondolom itt a kápolnában. Más vót, odaadóbb vót a nép. Most meg elmennek, oszt rázárják az ajtót, oszt áldja meg a Jézuska. Nekem ez nem teccik. Mondtam is a lányomnak, Matildkának: Kislányom, ha meghalok, engem ne vigyetek oda ki, mer én félek. Nekem olyan visszatetsző, hogy emennek, oszt bezárják az ajtót. No, de hát az utolsó látvány, többet úgy se láthassa” (Szőke Júlia).

A koporsói kellékeket: a szemfödelet, a párnát s a ruhát, amiben majd eltemetik, gyakran előre elkészítették. A halotti lepedőt kihímezték.

„A nagyapám az még életibe megvette a koporsóját, ott vót az ágya alatt, aszt mondta, még az életibe meg akarja szokni. Aztán majd nem lesz annyira kényelmetlen a túlvilágon. Kicsit haraguttam miatta, de jókedvű ember vót, nem csinát abbú tragédiát, hogy majd eccé meghal. Hát tizenöt évet várt a koporsó, hogy belekerüljön. Az öreg Godának má életibe megvót a koporsója, fővitte a pallásra, oszt úgy mondják, hogy főment, oszt belefeküdt. Aztán meg majnem rosszú járt, mer nagy belü ember vót, oszt majnem kihízta. Tán úgy köllött belegyömösözni, amikó meghalt” (Kalacsi J.).

Míg a halott feküdt, tüzet nem gyújtottak. A halotti torhoz is a szomszédban főztek. Bár ezen a véleményen nem mindenki osztozik. Sokan azt állítják, ez azért volt, mert nem volt elég helység a házban, s ezért kényszerültek a szomszédba. Beszélgetőtársaim többsége az előbbi állítja.

„Mindig őrködött valaki a haldoklásná, azé hogy vigasztalja, meg legyen kihez beszélni. Megossa a fájdmát. Van, hogy fogják a kezit, úgy beszélgetnek. Van, hogy sokat szenved, alig van eszíné, akkó többen is ott vannak, imádkoznak, ellássák. A halott mellett nem szabad hangoskodni, mert nem bír békébe távozni a lelke, úgy mondják, hogy visszasírják a halottat, ha hangosan sírnak mellette, megijed ettől az alig meghalt ember, főriad, aztán meg csak tovább szenved. Még az öregapám idejébe, de erre még én se emlékezem, az volt Hegyesen a szokás, hogy annál a háznál, ahol halott volt, kitétek egy gyertyát az ablakba. Ezt még akkor meggyújtották, amikor az a valaki haldoklott, és odatették az ágya mellé. Amíg haldoklott, égett a gyertya a fejiné. Amikó pedig meghalt, elcsendesedett, kinyitották az ajtót és az ablakot, hogy a lélek tudjon távozni. A gyertya pedig mutatta az utat, hogy milyen irányba menyen. Mert arra szállt a gyertya lángja, amerre a szél fújta, vagyis az ablak vagy az ajtó felé” (Szőke V.).

Ha az elhunytak volt valami külön kérése, kívánsága, pl. hogy kedvenc tárgyát temessék el vele, azt megtették: hangszer, imakönyv, egy üveg pálinka, pipa, gamósbot, szerszám stb. Azt tartják, aki ezt nem teljesítette, nem volt maradása.

„Az öregapám tanyán halt meg. Akkó még nem vót ez a ceremónia. Főtettük a kocsira, szalmára, oszt behoztuk egy rokonhó. A gyerekei megvették a koporsót, azt rátettük két székre. Nem vót kötelező a gyászkoCSI, saját kocsijukon is kivihették. Olyanok is vótak, hogy saját lovai húzzák, meg saját kocsiján vitték ki” (Márkus János).

A haláleset híre két csatornán jutott el a falu lakosaihoz:

- szájról szájra adták a hírt, először a rokonok és a szomszédok;
- az egyház hírvivő tevékenysége útján: amikor meghalt valaki, meghúzták a lélekarangot.

Kettőt csendítettek – mondta szegény édesanyám – asszony halt meg. Ha hármat, akkor férfi, és ha egyet, akkor gyermek. A csendítés hallatára egy pillanatra megálltak, s vagy imádkoztak, de legtöbbször annyit mondtak: „Uram, irgalmazz neki!” A gyászlapot kitzették a halottas ház kapujára, s az arra elhaladó megrendülve vették tudomásul. Az ilyen ház előtt csendben haladtak el, a férfiak tiszteletből a kalapjukat is levették. Gyászlapot már az 1930-as években is használtak. A koporsónál ez is megvásárolható volt. Ó Szabadkán szerezte be.

Csendítés után az összes harangot egyszerre húzták meg, ez a verselés. Hogy kinek hány verset húztak, illetve verseltettek, az a család anyagi helyzetétől függött. A módosabbak többet, a szegények kevesebbet verseltettek.

VIRRASZTÁS

A koporsó két oldalán, a halott fejénél egy-egy szál gyertya égett. Fejénél a feszület, lábánál a szenteltvíz volt. A részvétüket kifejezni óhajtók keresztet vetettek, imádkoztak, a szenteltvízbe helyezett buksusággal megszentelték az elhunytat, s azután mentek a hozzátartozókhoz. A koporsó két oldalára padokat vagy székeket helyeztek. Ez nem a virrasztás miatt volt szükséges, hanem azért, mert napközben a halott hozzátartozói felváltva itt tartózkodtak.

Az énekesek részére a konyhát üresen hagyták. Az esti virrasztóba hívták az énekeseket. Szóltak a csoportvezetőnek, Szőke Vitusz bácsinak, ő meg a többinek: Szőke Feri bácsinak, Hajas Anti bácsinak, Török Sándor bácsinak, Rúza Terának, Csáki Ilkának. Mind jó hangú emberek voltak. Az évszaktól függően 6–8 óra között kezdődött a virrasztás.

A háziak üres kalácsot, ún. buktát sütöttek, és pálinkával kínálták az énekeseket. A virrasztás sohasem csapott át italozásba. Amikor „huját” tartottak, ittak egy stampedli pálinkát, mert ez fertőtlenített, s fogyasztották a meleg, frissen sült buktát. A szünetben az asszonyok végezték a rózsafüzért. Éjfél felváltva énekeltek, imádkoztak, majd mentek haza.

A virrasztóénekek szövege többnyire egyházi eredetű. Esetleg a szöveget aktualizálták az adott helyzetnek megfelelően. Ezek a szövegek különösen hatottak a családtagok érzelmeire, mert ha édesanya volt a halott, akkor a gyerekei nevében adták elő, vagy az édesanya szólt a gyermekeihez. Beleszótták a szövegbe a családi állapotokat, s a Szűzanyát kérték, oltalmazza őket.

Hajdú Veronka néni emlékezetből adott elő egy éneket:

„Öltözzetek gyászruhába, szent olvasóbéliek, mert egy rózsát leszakajtott a halál közületek. Szent Domonkó és Szent Domonkos édesatyánk fogadd (név) kegyesen.”

A virrasztóban összegyűltek a családtagokon kívül a közeli és távolabbi rokonok, jó szomszédok. A hozzátartozók nem énekeltek.

Egyházi és maguk írta énekeskönyvekből adták elő az énekeket olyan sorrendben, ahogy a csoportvezető, az előénekes meghatározta. Ilyen kézzel írott énekeskönyvből idézek néhányat. A könyv Csordás Margit tulajdona, s 1944-ben gyűjtötték össze az énekeket.

KATA KIHALVA FEKSZIK

A természet bennem reszket mit kell tennem illen változásba ily fogyatkozásban maradhatok-e még itten, vagy kiszólít az Úristen egék mondjátok meg most sugalljátok megostromlom felelem nyugtomat nem lelem.

Minden érzékenység, rettegés, reménység bennem öszve zendül mind két fülem csendül, a Vérem fel háborodik a szívem meg szomorkodik, fejem nagy zúgással elmém bódulással telles nem érzetem ilye kint nem szenvedtem.

Eróm fogyatkozik úgy látom áldozik az erőtlenségnek a nagy gyengeségnek örömem is nagy bánatra változik gyász ábrázatra Lelkem a sárházból mint romlandó Vázból készül sohajtozva menyben ohajtozva.

Nem csoda mert ezek meleket nevezek bennem betegségnek nyavala ínségnek bízom menyből jött követek ezek ellen mit tehetek égi kezek talán sujtottatok ti rám nehéz csapástok terhes ostoritok

Mert midőn eljár a nyolczvan tél nyarára roskadt öregségem búcsút özvegységem, el hervasztá a testemet lelkem Várát s kebelemet mert Istenem intét menyből rámtéktett lelkem szent szájával biztatja szavával

Amely biztatásra menyei hívásra, örömmel elmegyek hogy ezenel legek, az én édes Jézusomnak, szent Istenem megváltomnak Csak még Véreimtől, édes gyermekimtől búcsúmat Vehesem, útom így köVetsem.

Kedves gyermekeim unokák Véreim tovább itt Veletek mátt én nem lehetek, az Istenek félelmében, éljetekek szent szeremében fagyos csókjaimat, s végső áldásomat most tölem Vegyétek, sírom készítsétek

Már szavam lezárom ohajtva is Várom hogy a sír halmára testem nyugalmára el Vitelem hol csendesen álmod legyen ott békelesen a Jézus nevében mely sírom gödrében Lelkem pedig Végre júson dicsőségben Ámen

ÖZVEGYHEZ

Oh Jézus ki sz: kereszteddel e Világot szenvedésével meg Váltottad a bűn zsoldjától, az ördögnek nagy rabságából

Most a midőn halál félelme borzaszt engem kincses gyötrelme :sz: oltalmad alá sietek bírok tőled el nem Vetetek

Mert hová let sz: Véred ára szenvedésed kincses oltára bűnös lelkem ha el Vesztenéd országod hol kirekesztenéd

Mert hová lett sz: Vered ára Könyörülj hát Uram oltalmaz kérlek Jézus nekem irgalmaz bűnő lelkem hogy meg síratom meg törődöt szivel jajgatom

az inségemet: 60: tél nyár közt felségedet meg sértetem teljes éltembe de fájdalom egész lelkemben.

Itt Várhatom Üdvöségemet így áldom meg özvegy ségemet mert kegyelmes irgalma ságod Véghetetlen a te jóságod

Téged végre kérlek anyámat boldog sago Szűz Máriámat sz: fiadnál párt fogásodat légy Védelmem szoszolásodnál.

Uram Jézus engedj csendesen hogy ítélet napján békésen nyugodhasson a föld gyomrába lelkem jutván boldogságába / ám

EMBERHEZ

Hogy adóságomat halálal kifizetem bűneim zsoldjáért életemet le tetem most már holt tagokkal szomorú pompával koporsóba tétetem

Így fizet a Világ az ég alat mindenek mert haláltól mert az élők nem lehetnek Valamint a sírban úgy mások is abban mint fejenkint be esnek

Oh keserves halál, ki engemet megfosztál szép nemzetem közöl világból kiszakasztál, gyászos készülétel, tolem el Választál koporsoba zárata.

Régi ismerőseim melőlem elálanak mind az elők hozzám többé nem is hajlanak hogy elmúlt öröömim hideg téteim koporsóban színak.

Hozzád oh Jézusom, Vagyok oly reménységben hogy betöltöd lelkem akóróly ékeségel. a midőn síromból nyúgóvo házam bol. fel keltesz dicsőségel.

Azért hát lelkemet sz: kezedbe ajánlom irgalmasagodbul. Üdvőségemet Várom nr had el szolgálodat. ki mostmár magamat sz: sebedbe zárom. Ámen

AJÁNLO

Kegyelmes Úr Isten tekincs le szolgáladra a kit holnap teszünk a gyászos sírjában kérünk légy neki kegyelmes irgalmas és engedelmes. Vidle két mennyországban szentek társaságában

Istenek szent fia ki halált szenvedtél a magas keresztfán értünk Vért öntötél légy irgalmas kínjaidért ör mélséges sebeidért gyarlóságból tett vétkét enged el büntetését

Szerelmes sz: anya. kegyes Szűz Mária könyörögj Jézusnál bűnösök oltalma mutasd Anyánknak magadat kérd érette szent fíjadat kérésed meg halgatja órszágában fogadja / Ámen

A siratóasszonyok szerepe Kishegyes temetési szokásaiban nem jellemző. A szánalmat ébresztő sírás nem téveszthető össze a siratással. Adatközlőim tudtak a visszasírásról is, de mindegyik megjegyezte, hogy az nem jó, mert a lelke nem bír békében távozni. Ezért nem szabad hangoskodni, jajszóval zokogni körülötte. Ettől megjíjed az alig meghalt ember, fölriad, azután meg csak tovább szenved.

„Édesanyám, szegény, mikő meghalt, hát én tizennyóc éves vótam, és előtte való héten, vagyis két héttel előbb elhalt, akkó én fölsivalkodtam, fölajgattam, addig ráztam, kiabáltam, egyszer csak úgy kinyitta a szemit és mondta: »Hát nem haltam még meg, lányom?« De én akkó

megfogadtam, meg a Kisdoktor is aszonta, hogy fogadd meg lányom, hogy ha a sors bárkit választ el tőled, hadd az útját. Hogy az mennyit szenvedett két hétig, borzasztó vót. Mindennap ment a Kisdoktor ótani” (Szőke Veronka).

Általános tanúság, hogy visszasírás alkalmával a halott lelke, amely már távozott a testből, visszaszál, s ilyenkor nem találja a helyét, csak emésztli a testét, s ez az állapot úgyszem tartós.

A tetszhalott és a visszasírás nem azonos fogalom. Adatközlőim megnyilatkozásaiban, beszédében is elkülönülten van jelen. Több esetet emlegettek, de az elmondottak, mintha közhelynek számítanának: pl. évek múlva, amikor felnyitották a koporsót, nem úgy feküdt benne, vagy össze volt karmolászva az arca. Nem ismeretes az olyan eset, amely a virrasztás ideje alatt vagy után történt volna. Ezért én sem szeretnék indokolatlan általánosításokba bocsátkozni.

Halottlátóba divat volt menni. Talán a mai részvétnyilvánítással lehetne összehasonlítani, amikor a hozzátartozóknak fejezzük ki együttérzésünket. Régen a halottól búcsúztak, imádkoztak érte, szenteltvízzel megszentelték, majd megnézték még egyszer utoljára. Ez alól a gyerekek sem voltak kivételek. Nem titkolták el a halottat a gyerekek elől. Fontos megjegyezni, hogy az elhunyttól búcsút venni csak ünneplőbe öltözve illett. Férfiak fekete öltönyben, fehér ingben, fekete zárt cipőben és kalappal a fejükön tették tiszteletüket, a nők pedig fekete szoknyában, fekete blúzban, gombos cipőben. Kiegészítő volt a kötény, ünneplő ruhánál ugyanabból az anyagból készült mint a szoknya és a blúz. Fejüket az időjárástól függően vékonyabb vagy vastagabb kendővel kötötték be. Hajadonfőve illetlenség volt halotthoz menni. Kezükben olvasót tartottak. A fiatalok viselhettek egyrészes ruhát is, az idősebbeké két részből állt.

HALOTTI TOR

Amikor a gyásznép és a halottaskocsi kivonult a házból – a családból felkérésre vagy önként jelentkeztek – valaki otthon maradt a koporsósal. A koporsós leszedte a fekete drapériát a falakról, összecsomagolta a ravatalt, s mire a temetőből visszaérkeztek, már elpakolt. Az a személy, aki otthon maradt, kiszellőztetett, télen meggyújtotta a tüzet, a tükörről levette a terítőt, s megindította az órát. A halottas menet után kisöpörgetett a szobából, az udvarból, hogy a halott lelke ne szálljon vissza

másokért. Mindig kifelé söpörtek, szobából az udvarra, az udvarból az utcára.

A halotti tort az 1960-as évekig mindenütt megtartották. Fiatal halottnál ezt a halott lakodalmának nevezték. Ilyen esetben a szokásosnál jóval nagyobb tort rendeztek mint egyébként, mondván, neki úgysem lesz már lakodalma. Halotti tor alkalmával legtöbb helyen az asztalfőre terítették az elhunynak, s üresen hagyták a székét. Az asztalon gyertya égett.

A torra meghívták a lobogóvivőket, az énekeseket (virrasztókat), rokonságot, komákat, közeli barátokat. Evés előtt felállva, közösen elmondták az *Asztali áldást*. A halotti torban nem volt semmi nagyzolás. Levágtak egy-két tyúkot, paprikást főztek belőle nokedlival. Savanyúságként salátát készítettek abból, ami a kertben megtermett. Inni egy kis bor volt meg víz. Szívmelengető érzés volt, ahogy adatközlőim az összefogásról, a szeretetről beszéltek. Szegény helyen összeadták a baromfit meg az italféleséget. A halotti tor csak azért, mert nem volt hozzávaló, nem maradt el sehol sem. Akkor ott elbeszélgettek az elhunyról. Nagyon szép szokás volt, sajnós, ma már nem él. Gyakran énekeltek is az énekeskönyvből. És akkor még egyszer elsiratták, hogy többé már nem eszik velük. „Szükséges az ilyen összejövétel, mert a rokonság csak ilyenkor jön össze” (Török P.).

Természetesen meg kell említenem a nagy ceremóniával megrendezett halotti torokat is. Ezt a „bírósabbak” csinálták. Sokszor átcsapott mulatozásba.

A halottasháznál ritkán főztek, ha volt nagy gazdasági udvar, akkor valahol hátul a mellékhelyiségben, de egyszerűbb, szegény helyen a szomszédban. Ha volt a virrasztóból kimaradt bukta, azt is fölkínálták.

FIATAL HALOTT

Kishegyes temetésanyagának feldolgozásakor külön fejezetben foglalkozunk a fiatal halott körüli szokásrenddel. A legény vagy nagylány halott temetése lakodalmi pompára emlékeztetett.

Jung Károly *A kiházásítatlanok halotti koronája* című tanulmányában (Köznepok és legendák, 1992) részletesen feldolgozza a Vajdaság területén fellelhető ezzel kapcsolatos szokásokat, hiedelmeket, több helyen is megemlítve Kishegyest. S mint következtetni lehet tanulmányából, a fiatal halott körüli ceremónia nagyon régi gyökerű, s talán a fiatalság temetési szokásai őrződtek meg legtovább, s élnek még ma is tisztán az

emberek emlékezetében. Adatközlőim sok példával igazolták a lakodalmi ceremóniával rokonítható temetési fölvonulást. Századunkban a legutóbbi időig nyomon követhető a koronavivés szerepe a temetés során.

A koporsót, mint általában mindenütt, a fiatalok a vállukon vitték. A menet élén a templomi feszületet. A koporsó előtt vitte a fejfát a keresztgyermek: nagylánynál a keresztanyja, legénynél a keresztapja. Közvetlen a kereszt után a pap és a kántor következett, majd a lobogóvivők, Szent Mihály lován a koporsó, s ezután jött a korona, amely azt illetett meg, akinek udvarolt az elhunyt személy, illetve akinek a kiházásítatlan fiatal tetszett, akit jövendőbelijéül szemelt ki. Koronát csak a kiházásítatlanoknál vitték. Ha házas volt a fiatal halott, s még családtalan, az esküvői ruhát adták rá. Kisgyermeknél olyan ruhát, mintha áldozni menne, mintha most lenne elsőáldozó. A kislányt szép fehérbe, a kisfiút kis öltönybe. Nagyobb lánynál, ha még nem volt eljegyezve, akkor is fehér menyasszonyi ruhát adtak rá, a férfiaknál az öltöny mellzsebébe fehér zsebkendőt tűztek, a lányok fejére koszorút helyeztek, kezükbe pedig virágcsokrot. A koronát a fehér párnával a koporsó sírgödörbe tétele után ugyancsak leengedték a koporsóra. A koszorút mirtuszból a fiatalok fonták házilag, s szalagokkal díszítették. Kishegyesen házilag a fiatalok összefogtak, és úgy készítették közösen a koronavívővel. A temetőbe a koszorúslányok is kikísérték az elhunytat, rózsaszín és kék koszorúruhába öltözve párban mentek.

„Amikó meghalt a fiam, főgyütt a Mariska, oszt megkérdezte, milyen ruhát vegyen fő. Hát én nem mondhatom, hogy te milyen ruhát vegyé fő. Hát ő fehér ruhát vett fő, ő vitte a koronáját neki. Ilyen divat vót. A temetés után má nem tudom mennyi időre mondta az anyja, hogy a Mariska nem tud alunni, egyik felirú a másikra fekszik. Akkó a Tarján plébános behítta, oszt aszonta, imádkozzon érte. Akkó kilencedet végezett a Mariska érte, aztán bírt jobban aludni” (Szőke J.).

„A Rúza Tera halálos beteg vót, a fejit operálták, virrasztottuk a Terát, nagyon szegények vótak, hetente háromszor rántott leves vót. Az anyja megcsináltatta a halottas ruhát, a fehérét. Sejtette, hogy komoly beteg. Olyan nagy betegen főket, mer gyanús vót neki, hogy sepegtek, oszt ott a szekrény előtt összeesett. Kérdezte az anyja, mit keresté? Borzasztó sírt, oszt aszonta, hogy úgy bízott, meg hitt nekünk, hogy jobban lesz, oszt közbe meg a halott ruhája ott van a szekrényben” (Csordás M.).

A koronával kapcsolatos magyarázat ma már csak ennyi: hát ő nem lehetett menyasszony vagy vőlegény, ezért csináltak neki koronát. Archaikus voltára senki sem emlékszik, a szokáscelekményre még igen, de már a szűzkoszorú fogalma is elhalványodott. Ezért szükségesnek tartom Jung Károly erre vonatkozó megjegyzését idézni:

„Fiatalon halott virrasztásánál az írott szöveget előénekes adta elő, majd a kórus megismételte a verssorokat. Több ilyen nyomtatott füzetcske forgott közkézen, amelyben a legény vagy lány egyes szám első személyben búcsúzott. 1865-ben Szabadkán Bittermann Károlynál több ilyen énekes könyv hagyta el a nyomdát, ezekből ragadtam ki kettőt, melyet Kishegyesen a Vítusz bácsiék is énekeltek a virrasztókban.

ÉNEK

I.

Én is vőlegény vagyok,
Már indulni akarok,
Most jöjjön a násznépe,
Szomorú menyegzőre.

Én is szép rózsza voltam,
Még én életben voltam,
De már most elhervadtam,
Gyász-koporsómba szálltam.

A szülőim kertjében,
Rózsza voltam életemben,
De már többet nem nyílok,
Mert halál leszakasztott.

Szép fiatal koromba,
Akadtam hállójába,
Nem hágy tovább itt élni
Már nékem el kell menni
mennyben.

De én eztet nem bánom,
E világot itt hagyom,
Mert a Jézus engemet,
Mennyországba evezet.

Szép virágszál koromba,
Beszállok gyász síromba,
Szülőim örvendjeteK,
Mennyben vőlegény leszek.

II.

Ezt Jézus úgy akarja,
Hogy ma lelkem szólítja,
Magához a mennyekbe,
Angyalok seregibe.

Édes Atyám szerettél,
Értem ne keseregjél,
Bús szívvel ma ne legyél,
Hanem inkább örvendjél.

Jézus színe elibe,
Vőlegényed ma megyen,
Az angyalok beviszik,
Mennyei karba teszik.

Most szülőim tőletek,
Már én végbúcsút veszek,
Nem kell már nevelésteK,
Köszönöm szivességteK.

Engem ne sirassatok,
Mert jó helyre adtatok,
Mert ott is a tietek,
Jézusnál is az leszek.

De még egy a kérésem,
A kik visznek azt kérem,
Testemet fel vegyéteK,
Gyász síromig vigyéteK.

Ott a földbe tegyéteK,
Ítéletig ott leszek,
A lelkem a Jézussal,
Vígad már angyalokkal.

Ott a szent Angyalokkal,
A mennyei karokkal,
Én is eztet kiáltom,
Jézusomat ha látom.

Szent szent szent a nagy
Isten,
A magas dicsőségben,
Áldjad nyelvem örökké,
Mind örökkön örökké.

Erre jól hallgassatok,
A mit én néktek mondok,
Szentül éljetez itten,
Úgy mehettek bé

E vég-búcsúm tőletek,
Már én mostan elmegyek,
Azért imádkozzatok,
Tik is mennybe jussatok.”

Az idézett szövegből kitűnik, hogy a halott mennyei menyegzője, mint vőlegény búcsúzik, s hívja a gyásznépet a menyegzőre. Vigasztalja az édesanyát, érte ne keseregjen, mert jó kezekbe került, angyalok veszik körül. A szövegből kitűnik, hogy jelképes vőlegényről van szó, s a szöveg utal a Szent Mihály lovára is. E szövegek dallama kölcsönzött, valamely egyházi ének dallamára énekelték.

A halottas menetet fúvószenekar kísérte a sírig. Gyászingulókat játszottak, az elhunyt legkedvesebb nótáját játszották.

Fiatal halottat mindig Rúza Tera ment öltöztetni. Talán azért, mert ő is majdnem meghalt fiatal korában.

A TEMETÉS

A temetést manapság másodnapra tartják. Régen, ha a haláleset a délutáni, esti órákban következett be, a temetést harmadnapra halasztották. Ha reggel meghalt, másnap estére eltemették. Aznap még nagy melegben sem temettek. Ilyenkor teknőben hideg vizet tettek alá, ez hűtötte a holttestet, meg egy kicsit semlegesítette a szagot.

Ennek a szokásnak az eredetére falumban senki sem emlékezett. Szakirodalmakban kutatva e szokás eredetére Csiszár Árpád *A Beregi népélet* (1998) című néprajzi tanulmányában bukkantam. „Mikor a tisztátalan lélek kimegy az emberből, víz nélkül való helyeken jár, nyugalmat keresve, és mikor nem talál, azt mondja, visszatérek az én házamba, ahonnan kijöttem” (Lukács evangéliuma, 11. rész, 23–26. vers, Csiszár Árpád: *A beregi népélet*, 54. o.).

Háztól temettek. A temetés előtt fél órával előbb érkezett a pap a kántorral és a gyász kocsi. Ha az udvar nagysága megengedte, a gyász kocsi is beállt az udvarba. A lobogóvivők gyalog hozták ki a lobogókat a templomból a házhoz. Baráti alapon vitték, de volt, ahol kaptak 10-10 deka kávé (hetvenes években) vagy zsebkendőt. A Csucsik Karcsi bácsi összeszedte a lobogóvivőket. Akkoriban minden lobogót kivittek. Később a lobogók száma attól függött, hányat fizetnek. Manapság leginkább négyet visznek: két feketét és két pirosat. A rózsafüzér-lobogót csak akkor, ha rózsafüzértárs volt a halott. A Janus-köröszöt, másként kúdúsköröszöt, mindenkinek kivitték. Nevét Keresztelő Szent Jánosról kapta, durván faragott, kis méretű. Függőleges szára két méter hosszú, felső, vízszintes szára ötven centiméter. Arra direkt volt egy ember, aki a kúdúsköröszöt vitte, a Márkus János bácsi. Temetés után a lobogóvivők a lobogókat és a kúdúsköröszöt visszavitték a templomba. Fárasztó és megterhelő volt, mert a régi lobogók rúdjai vastag, nehéz fából készültek, s nehezek voltak. Vitték a templomból a házhoz, onnan a temetőbe, majd a temetőből vissza a templomba. Nagyon-nagyon régen csak két fekete lobogó létezett, az egyiket a temetés elején vitték, a másikkal zárták a sort. Ezek a lobogók állandóak voltak, mindenkireh kivitték. Széleit vastag, fehér rojt díszítette. Fehér zsebkendőket kötöttek a zászló rúdjára, tudniillik a pap, a kántor, a fejfát vivő személy, a lobogóvivők a szertartás megkezdése előtt egy-egy fehér zsebkendőt kaptak. Ezt feltűzték a bal karjukra, majd a szertartás végeztével saját tulajdonukat képezte. Kivétel a pap volt, aki ezt a zsebkendőt rákötötte a zászló rúdjára, és ebből tudták, hány halott volt már abban az évben. Ezek a zsebkendők fennmaradtak egész évben a zászlórúdon. Így a halotti zászló egyre több zsebkendőt viselt. Később a zsebkendőt fekete gyászszalag váltotta fel. A zászlókon megjelenő szimbólumokat – a keresztre feszített Jézus, Szűz Mária arcképét – később rajzolták rá. Megjelenésük a századelőre tehető. A gyászoló tömeg, a végtiszteletre összesereglett ismerősök, barátok, szomszédok az udvarban gyülekez-

tek, váraoztak, s csoportosan beszélgettek. Általában az elhunytól. A ravatal körüli helyfoglalás rendje nem egységes. A halott fejénél nem állt senki. Egyik oldalon a még életben maradt élettárs a gyerekeikkel, a másik oldalon a legközelebbi rokonok: komák, nászok.

A házhoz érkező lelkészt és kántort kalaplevevéssel, felállással és Dicsértessék a Jézus Krisztussal köszöntik.

A pap megszenteli a halottat, a kántorral elénekelnek egy éneket, s a koporsós, illetve a halálmadarak lezárják a koporsót. Ez mindig erőteljesebb sírással, érzelmi megnyilvánulással járt. Kishegyesen halálmadaraknak nevezik a temetkezési vállalatnak azt a két alkalmazottját, akik a szertartás lebonyolításában segédkeznek. Fekete posztóból készült kabátot és sapkát viselnek, melyet aranyszínű sújtás díszít. Elöl a Bocskai-kötéshez hasonlóan gombolható. Ők vitték ki a koporsót az udvarra, amikor még háztól temettek, szállították a koszorúkat, és sírba eresztették a koporsót. Ezután kiviszik a koporsót az udvarra a Szent Mihály lovára. A halott fejéhez támasztják a keresztet, az előtt pedig a pap és a kántor áll, kétoldalt a benti elhelyezkedés szerint felsorakoznak a hozzátartozók. Az udvaron a gyászoló gyülekezet a szertartás ideje alatt csak a közös, fennhangon mondott imákba kapcsolódik be, csupán néhány imát mondanak hangosan a pappal és a kántorral együtt.

A szertartáshoz hozzátartozott a kántor búcsúztatója is, és ez mindig az udvarban történt. Amikor a temetést megrendelték, akkor beszéltek meg, hogy hányszor verseljenek, mit tartalmazzon a búcsúztató stb.

„A szóban előadott énekes halottbúcsúztató szertartásos, bár nem hivatalos (egyházi vagy állami), hanem csak megtűrt műfaj” (Katona Imre: *Fejezetek a népköltészet köréből*, 165. o.).

Katolikus temetésnél búcsúztatásra csak a szertartás után került sor. A búcsúztató szövege szigorúan betartja a rokonsági fokozatot: szülő, ha még él, élettárs, gyermekei, testvér, nagyszülő, komák, őket név szerint is említik. A kántor a halott nevében első személyben búcsúzik. Elmondja, hány évig voltak házások, hány éve él özvegyességben, hány gyermeke van. Ezt a szöveget a kántor állítja össze, egyházi énekek dallamára elénekli. A szövegezésben arra törekszik, hogy minél szívzaggatóbb legyen. Ilyenkor felerősödik a jajszó. A búcsúztatót pénzért írja a kántor, s ha kívülállóként több ilyen búcsúztatót meghallgatunk, sablonosságot fedezünk fel bennük. Sok az átfedés. Mai szemmel nézve giccses, irodalmi igényesség nélkül megírt, ponyvára emlékeztető műfaja

a temetési szertartásnak. Szövege csak funkcionális, egy bizonyos célt hordoz, azt, hogy minél szívhezszólóbban, szívfacsaróbban szóljon a hallgatóságához.

A kántor 15–20 évvel ezelőtt megírt búcsúztatókat használ alapul, melyekben az egyéni sors jut kifejezésre. Használatuk kisebb-nagyobb módosításokkal hagyományozódik. Érzelmileg mindig erősen befolyásolja a gyászoló tömeget. A szöveg összeállításánál mindig nagyon fontos a *rím*, fő tényezőnek tekinthető, ezért gyakran elképesztő szövegösszeállítások, értelmetlenségek születnek. A megmaradt halottbúcsúztatók nem tartalmaznak évszázados nyelvi régiségeket.

A halotti búcsúztató szövege szigorúan tartja magát az örök igazsághoz: a halottakról vagy szépet és jót, vagy semmit. Hát ez néha nehézségek elé állította a kántort, hiszen szépet kellett mondani és siratnia is azt a halottat, kinek távozása sokszor megkönnyebbülést jelentett a családnak és környezetének.

A kántor búcsúztatója végén elsiratták a hozzátartozók a halottat. Hogy ki hogyan zokogott, azt megfigyelték az egybegyűltek, s megszólalták, ha túlzottan vagy nem eléggé szívből fakadóan sírt.

A gyászszertartást a temetési énekek és imák, a prédikáció és a búcsúztató eléneklése jelenti. A koporsót az udvarból a halálmadarak lábbal előre vitték ki a kapun. A temetési menet élén vitték a fejfát, ezt a körösztyerek, illetve a keresztszülő. A keresztre is az ő virágcsokruk kerül. Régebben ez többnyire művirágból készült. A fejfát gyakran a család faragta, csak évszámot nem raktak rá. Az akácfaiból faragott bizonyult a legidőtállóbbnak.

A szertartás végeztével a halottasemberek eligazították a menetet. A menetben a járdán elől ment az atya és a kántor, az énekesek, a legközelebbi hozzátartozók, majd a végtisztelői. Ahol a temetési menet elhaladt, ott a boltosok, vendéglősök becsukták az üzletet, a spalettákat behajtották. Az arra járók megálltak, a lovaskocsik félrehúzódtak, megvárták, míg a menet elhalad.

„Vótak parádés temetések, gyászkocsi négy lóval. Vót üveges gyászkocsi is, de vót olyan is, aminek csak a négy állványa vót. A szegényebbeket két lóval húzták, a gazdagabbakat négy lóval. Mindené fizetni köllött: a lovaké, a kocsijé, a lovon a pokrócé, az árvalányhajé a ló fején, meg a kocsifüggönyöké. A szegények meg sötétedéskor temettek, mert szégyellték, hogy nincs fekete lópokróc, meg bokréta, meg olyan dísz. Csak egyszerű közönséges ló. Néha arra se tellett, hogy a gyászkocsi

meg a lovak árát megfizessék. A saját lovuk vitte ki a szekéren. Ki hogy bírta” (Márkus J.).

Amikor kivitték a kapun a koporsót, valaki, aki utoljára maradt a házban, fogta a seprűt, lapátot és összesöprögetett. Ezt azért csinálták így, hogy a halott ne térjen vissza. Mert sokan hitték, hogy visszatér, főleg, ha nem akart még meghalni. Volt, aki nem hitt benne, csak megszokásból csinálta.

A temetés napjának a reggelén az elhunyt lelki üdvéért gyászmisét tartottak, ezen többnyire a családtagok vettek részt.

A sírgödörhöz érve a koporsót letették a földre, s a családtagok megcsókolták a koporsón levő feszületet, majd a gyászszertartás emberei (a halálmadarak) leengedték a két méter mély sírgödörbe. Hozzá tartozói földet, rögöt dobtak rá, és elmondták a miatyánkot. A rögdobás hiedelme a katolikus egyház szavaiból ered: porból lettél, porrá válsz. A pap megszentelte a sírgödörbe engedett koporsót. A koszorú- és virágadományokat a sírásók ráhelyezik a sírhantra, s csak ekkor távozik a család.

A temetési szertartás a koporsó lezárásától a sír behantolásáig tart.

Hazaérve kezet mostak, télen meg hóval megdörzsölték a kezüket. Ezt azért csinálták, hogy ne vigyék be a házba a halált. Akkor is kezet mostak, ha csak látogatni voltak a temetőben.

Templomból való temetés Kishegyesen nem volt szokásban. Csak egyházi személyeket ravataloztak föl templomban: a papokat, az orvosokat, a bírót.

A sírt általában két méter mélyre ásták ki. Ha egy sírba két halottat szándékoztak temetni, padmalyt ástak, bemélyedést, ahová a koporsó befért. Ezt csak a temetés napján ásták ki, hogy ne omoljon be. Ritkán temettek kettőt egy sírba. Mindenkit sorba temettek, csak az öngyilkosok voltak a temető árokpartján. Nem volt divat sírhelyet venni. „No, vótak azé kivételek. Ott megláccik, azok a nagy márványok. A nagygazdák a temető bejáratához temetkeztek, kriptákba. Olyanok, mint a Fodorok, Mátyusok, Szőkék” (Márkus J.).

A cigányoknál még ma is élő szokás, hogy amikor kiviszik az elhunytat a házból, egy vödör vizet öntenek utána, hogy a szellem, ha visszajön, majd elcsúszik rajta, és nem bír bemenni a házba. Körükben hallottam az ajjazni szót, nekik ez ugyanazt jelenti, mint másoknak a sírásás. A szó sumer eredetű, és az ajaz szóból ered, ami annyit jelent: ajjazni.

FIZETÉSI SZÁMLA

Hornyák temetkezési vállalkozó számlája 1927-ből

1 db díszes koporsó;
 1 db selyem szemfedő;
 6 szál nagy gyertya;
 2 csomag . . . (olvashatatlan);
 1 db nagy koszorú;
 gyászkarszalag;
 gyászszélű zsebkendő;
 gyászkocsi, négyes fogat;
 ravatalozás;

Összesen: 3000

Köszönettel felvettük

Számla az egyháztól 1974-ből

Temetés	17 000 dinár
Búcsúztató	24 000 dinár
Harangozás	20 000 dinár
Lélekharang	2 000 dinár
Szent Mise	7 000 dinár

Összesen: 70 000 dinár

Számla Mátyástól

Kocsidíj	15 000 dinár
Gyászkocsi	5 000 dinár
Ravatalozó	10 000 dinár
Testőrök	12 000 dinár
Gyászfal	1 500 dinár
Készítő	3 500 dinár

Összesen: 47 000 dinár

Számla nélkül

Énekes mise	12 000 dinár
Sírásó	20 000 dinár
Sírhely	20 000 dinár
2 db gyászkendő	10 400 dinár
1 db gyászkendő	5 200 dinár
Útiköltség Szikicsre	1 000 dinár

Összesen: 68 600 dinár

Temetés

Koporsó	138 355 dinár
Koporsóbetét	7 150 dinár
Deszkaalj	9 035 dinár
Szemfedél	3 000 dinár
Fejfa kereszt	9 070 dinár
Gyászlap	800 dinár
Koszorú	16 135 dinár
Koszorúszalag	2 750 dinár
Nejlon	1 275 dinár
Koporsó kereszt	400 dinár
Gyászszalag	2 295 dinár
Keresztbetűk	2 200 dinár
Zsebkendő	46 800 dinár
Összesen:	239 265 dinár

1995, Igazolás a plébániáról

1. Tem. stóla	39 dinár
2. Énekek	15 dinár
3. Lélekvers	7 dinár
4. 10 vers	70 dinár
5. Kápolna	15 dinár
6. Sírhely	25 dinár
7. Lobogók	7 dinár
8. Lemaradt egyházi adó	20 dinár
9. Egyebek	7 dinár
10. Szent Mise	20 dinár
Összesen:	225 dinár

REKVIEM Temetkező Vállalat

Sírásásért, koporsó kiviteléért	150 dinár
------------------------------------	-----------

PAX Temetkezési Kellékgyártó Cég (Matyi)

Koporsó	380 dinár
Dískereszt	10 dinár
Belső borítás	37 dinár
Szemfedő	66 dinár
Kereszt	45 dinár
Betű, szám	12 dinár
Gyászszalag	3 dinár
Útiköltség	45-
	25 dinár
Összesen:	623 dinár

TEMETÉS UTÁNI TEENDŐK

Takarítás

A temetés után nagymeszelést, nagymosást csináltak. Mindent fölfrissítettek. Összement a család, a nagykotlában vizet melegítettek. Az elhunyt ruháit kiválogatták, s az érdemesebbeket a szegényeknek adták, a többi a kotlában, kemencében föltüzeltek. Fontos megjegyezni, hogy ezt mindjárt a temetés másnapján elrendezték. Ablakot tisztítottak, fölmázolták a szobákat, a gangot. A házba lassan visszatért az élet, mert élőnek élő a párja, halottnak holt.

Gyász

A halottakat meggyászolták. Az első 2–3 hétben mindennap valaki a családból kiment a sírhoz, majd idővel ez a vasárnapok rendjébe tartozott. Manapság szombatra tevődött át, szombat délután visznek virágot a sírra, hogy vasárnap reggelre szép legyen.

Ha élettárs vagy szülő halt meg, a gyász egy évig tartott. Gyermekek elvesztésekor hat hónap, testvér esetében úgyszintén.

„Olyan nem vót, hogy apámat vagy anyámat nem gyászolom egy évig, azt nagyon lenézték. Kötelező vót a fekete ruha meg a fekete kendő. Hajadonfőve szégyen vót gyászolni. Temetésre sem jártak újatlan ruhában és hajadonfőve” (Török P.).

A századelőn még gyászoltak fehérben. Török Piroska (nyolcvanéves) szülei elbeszéléseiből emlékszik, főként a fiatalabbak viseltek fehér gyászruhát a fejükön fehér lepedőszerű kendővel.

A fehér színről azt tartották, hogy távol tartja az ártó, gonosz hatalmakat.

Régen jobban tartották magukat a fekete gyászruha viseléséhez, ma minél előbb le akarják vetni. Van annyi gond meg baj, hogy mindenki menekül a gyásztól. Azt vallják, hogy belül kell gyászolni. Sokan állítják, hogy nem mutogatni kell a gyászt, hanem belülről kell érezni. Imádkozni kell sokat az elhunytért. Elvetemült embernek tartják azt, aki nem gondozza szülei sírját, aki nem visz hetente virágot hozzátartozóira.

Ima a halottakért

„Anyám imafüzeteit még az életében szétoztotta, sok imakönyve vót, több mint százéves is vót köztük. Gyakran imádkozott a halottakért

meg a könnyű halálért is. És ez a kettő együtt megy. Mert amit magadnak akarsz, azt másoknak is akard. Jézus így mondja. Amikor másért, a tisztítótűzben levőkért meg a betegekért imádkozunk, magunknak is jót teszünk. Ha halottal álmodunk, az jelentheti azt is, hogy eső lesz. Ezt állítom, mert volt időm megfigyelni. Meg azt is mondják, hogy imát kér a halott. Mert hitünk tanítása szerint segíthetünk odaát is, ha imádkozunk értük, és kérjük Mária közbenjárását. Mindig viszek ki gyertyát, ha virágot nem is viszek. Úgy szeretek imádkozni, olyan, mint a lélek lángja. Ez nagyon erős szokás” (Szóke V.).

A legtöbb sírfeliraton is az imádkozással kapcsolatos szöveg található.

„E sírnál ereszkedjél térdre,
Kit szíved szeretett, imádkozzál érte.”

Gyászmise

„Valamikor nem vót kötelező a gyászmise, ma sem az, csak a Tóth atya óta a kántor beleszámít egy misét a temetés árába. Ezenkívül minden évben van egy megemlékező mise az elhunytért, legtöbbször halálának évfordulóján, amíg él a legközelebbi hozzátartozó. Mise előtt kimegyünk a temetőbe. Rendbe tesszük a sírt, viszünk rá virágot” (Csordás M.).

„A Hárs Aladárnak az apám tartotta a földjét, oszt mindig mondta, hogy el vannak a népek keveredve, hogy mit kínlódnak a misével, hogy mé akarnak mindig misét. Mert aszondja, hogy mindennap van élőé, holté mise. Vót neki negyven lánc földje, meg az egyháznak is, oszt nem vótak rászorulva, most meg nincsen semmi, rá vannak szorúva. Azelőtt mikó vótak a misék, a fekete koporsó mindig ki vót állítva a templom közepére. Most nincs kint” (Pecze M.).

„Amikó hazagyüttünk Torjancirú (az adatközlő ott volt a baranyai összeütközésnél, amely a legvéresebb összeütközés volt a balkáni konfliktusban, melyben a hegyesi fiatalok kényszerből részt vettek), rögtön összehoztak egy gyászmisét az ottmaradtakért, meg egyet miértünk, mindnyájunké, hálából. Mind a kettőnek helyeseltem a megtartását. Isten tényleg megmentett minket, akik meg elestek, azoknak meg úgy segített gyors halállal. De aztán elkezdődött, hogy megin mise, meg a háború ellen mise, meg mindené. Akkor azt mondtam, hogy ez nem jó, hogy ilyen hírverést csinálnak. Ez már nem miértünk van, meg a szen-

vedőkért, hanem a politikusokért. Hát ebbű ne csináljon pízt még a papság se, de a politikusok se szerezzenek ilyen áron dicsőséget maguknak, jó pontokat. Mer jártak ám a misékre, akik azelőtt a templom tájékára se mentek. Úgyhogy nem mentem utána. Meg a bajtársak is mondták, hogy nekik is elégük lett hirtelen.” (Az adatközlő kérésére nevét nem közöljük.)

Halottak napja

Mindszentek napján már elkezdődik a temetőlátogatás. Este van a halottakért mondott mise. Valamikor, nagyon régen, ameddig az emlékezet elér, éjfélkor megszólaltak a halottakért a harangok, azt jelezték, hogy a vigasztagnak vége. Azután elmaradt az éjféλι harangszó, helyette este héttől nyolc óráig zúgtak a harangok. Ma már nem szólnak ilyen hosszan. Ezen az estén együtt volt a család, gyertyát gyújtottak, s elénekelték a fájdalmas rózsafüzér egy tizedét. Kalácsot sütöttek, buktát, amelyet az asztalon hagytak egész nap és éjjel, hogy elhunyt hozzátartozóik ehessenek belőle. Halottak napján nem hallgattak rádiót, nem néztek tévéműsorokat, s kocsmába sem mentek.